

Kritiikki — essee — kirjallisuuden- tutkimus: terminologista rajankäyntiä

1. Akateemisia kysymyksiä

Kritiikkiä, esseetä ja kirjallisuudentutkimusta sekä niiden välisiä suhteita koskevat käsitteelliset pohdinnat saattavat monen mielestä kuulua akateemisten kysymysten joukkoon. Sillä eikö ole aivan selvää, että päivälehtien kulttuurisivuilta löytyy arvosteluja, että Eila Pennasen *Kirjailijatar ja hänen miehensä sekä muita esseitä* (1982) on jo nimensä perusteella esseekokoelma tai että Liisi Huhtalan väitöskirja *Kuu torpparin aurinko* (1981) on kirjallisuudentutkimusta?

Kaikki edellä mainitut tapaukset ovat toki selviä lajinsa edustajia, mutta tutkija, joka käsittelee sellaisten monitahoisten kirjoittajien kuin V. A. Koskenniemen, Rafael Koskimiehen tai Lauri Viljasen tuotantoa, törmää ennen pitkää luokitteluongelmiin. Nämä kaikkihan olivat kriitikkoja, esseistejä ja kirjallisuudentutkijoita samalla kertaa. Sitä paitsi kritiikki, essee ja kirjallisuudentutkimus ovat sinänsä nuoria ilmiöitä suomalaisessa kulttuurissa; niinpä ne vielä 1920- ja 1930-luvulla saattoivat kulkea käsi kädessä.

Kauko Kulan mukaan vasta lähestyttäessä viime vuosisadan vaihdetta astuu esiin ensimmäinen suomalainen kritikkopolvi ja journalistinen kirjallisuuskritiikki sanan varsinaisessa merkityksessä syntyy.¹ Myöskään Juhani Niemen mielestä ei kirjallisuuden tutkijoiden ja kriitikoiden ammattikuntaa voi nähdä ennen ns. positivistisen koulukunnan syntyä, joka suomalaisessa kirjakulttuurissa sijoittuu vuosisadan

¹ Kauko Kula, Suomalaisen kirjallisuuskritiikin vaiheista. Suomalaisen kirjallisuuskritiikin antologia Fredrik Cygnaeuksesta T. Vaaskiveen. Toim. Kauko Kula. Turku 1950, 5. On kuitenkin huomautettava, että kirja-arvostelujen tyyppisiä kirjoituksia esiintyi jo 1700-luvun lehdissä.

vaihteeseen.² Esseen käsite taas alkaa kotiutua meille vuoden 1910 paikkeilla.³

Lisäksi käsitteiden välistä rajaa hämärtää vielä se, että ne anglosaksisella kielialueella lankeavat saman termin *criticism* alle⁴, ja anglosaksis-ranskalainen tutkimusote käyttää tulkintaa korostaessaan vapaampaa esseististä muotoa. Nykyisin ei Suomessa kirjallisuudentutkimuksen erottaminen kahdesta muusta käsitteestä ole kovinkaan vaikeaa, koska meillä pohjataan lähinnä saksalaiseen tutkimusotteeseen, jossa lähdeaparatuuri on tärkeä ja puhtaasti tiedollinen aines painottuu voimakkaasti. Mutta näin ei aikaisemmin aina ollut: ei käytetty nootitusta ja ote oli muutenkin subjektiivisempi.

2. Kymmenes muusa

Tarkasteltaessa termiä kritiikki⁵ on nähtävissä kolme käsitystapaa. Yksi niistä on kritiikin näkeminen taiteena, kuten Kauko Kula tekee.⁶ Hagar Olsson sanoi 1930-luvulla: ”Kritik är konst och är den inte det, så är den ingenting, eller ännu värre, en litterär utväxt som man borde göra sig av med.”⁷ Myös esteetikon kanta kritiikkiin saattaa olla sen taiteellista luonnetta painottava: ”Art is creation, not discovery. Criticism and appraisal, too, are more like creation than like demonstration and proof.”⁸

Toisena linjana voitaisiin pitää Yrjö Varpion ja Pekka Tarkan määritelmiä. Varpio määrittelee kirjallisuuskritiikin eli arvostelun kaukokirjallisuuden, joskus muunkin kirjallisuuden, kriittiseksi tarkaste-

² Juhani Niemi, Muistelua ja maistelua. Helsingin Sanomat 27. 4. 1982.

³ Pekka Tarkka, Essee. Suomen kirjallisuus VIII. Keuruu 1970, 227. Käsite ei ollut kotiutunut Ruotsiinkaan kovin paljon aikaisemmin, sillä se mainittiin siellä ensi kerran 1871, mutta levisi yleiseen käyttöön vasta 1900-luvulla. Ks. H[arald] E[lovson], Essä. Litteraturvetenskapens fackuttryck utgivna av Louise Vinge. Lund 1971, 37.

⁴ Ks. mm. René Wellek, Concepts of Criticism. New Haven 1963, 1—20; Northrop Frye, Anatomy of Criticism. Four Essays. Princeton 1957, 3. Tutkimuksen alueella voidaan vielä tehdä ero niin, että *critic* tutkii nimenomaan itse kirjallista teosta, kun taas *scholar* kiinnittää huomionsa teoksen syntyyn ja myöhäisempään historiaan. Richard D. Altick, The Art of Literary Research. New York 1963, 5.

⁵ Tässä esityksessä kritiikki tarkoittaa nimenomaan kirjallisuuteen kohdistuvaa, vaikka kirjallisuus-, teatteri-, musiikki- ja kuvataidearvostelulla onkin paljon yhteneviä piirteitä. Samoin esseestä puhuttaessa on kyse kirjallisuusesseestä ellei asiayhteydessä toisin mainita.

⁶ Kula 1950, 5.

⁷ Hagar Olsson, Tidiga fanfarer. Helsingfors 1953, 117.

⁸ Margaret Macdonald, Some Distinctive Features of Arguments used in Criticism of the Arts. Aesthetics. Ed. by Jerome Stolniz. New York 1965, 112.

luksi ja arvioinniksi lehdistössä tai sähköisissä joukkoviestimissä.⁹ Pekka Tarkka puolestaan antaa hieman tarkemman määritelmän, sillä Paavo Rintalan *Sissiluutnantin* (1963) vastaanottoa käsitellessään hän laski arvosteluksi kaikki ne esittävät ja arvioivat kirjoitukset, joissa teoksen tekijä tai nimi, kustantaja sekä vuosiluku tai sivumäärä oli ilmoitettu, sekä kaikki yleisemmin arvostelun muotoon laaditut kirjallisuusosastoon sijoitetut kirjoitukset.¹⁰ Katarina Eskola on samoilla linjoilla, mutta esittää lisävaatimuksena, että myös arvostelun kirjoittajan nimi on mainittava.¹¹

Kolmas on se linja, jota mm. Yrjö Sepänmaa ja Arto Kytöhonka edustavat. Sepänmaa laskee kritiikiksi sekä joukkoviestimissä harjoitettavan päivänkritiikin että tieteellisissä julkaisuissa esiintyvän teoskeskeisen kirjallisuudentutkimuksen.¹² Kytöhonka tarkoittaa kritiikillä kaikkea yksityisiä kirjoja tai kirjajoukkoja koskevaa tutkimusta tai kirjoittelua, jossa esiintyy kyseisen fiktiivisen esityksen tai fiktiivisten esitysten kuvaavaa tai arvottavaa selittämistä ja/tai arvottamista.¹³ Rafael Koskimies puolestaan on esittänyt, että arvostelu on samalla kertaa sekä taidetta että tiedettä.¹⁴

Molemmat ääripäät, taiteeksi ja kirjallisuudentutkimuksen kanssa yhdenvertaiseksi katsominen, lienee suljettava pois käsiteltävässä kritiikkiä. Taiteeksi käsittäminen on Varpion mukaan väärä kritiikin funktion kannalta;¹⁵ Hannes Sihvo puolestaan kieltää kritiikiltä luovuuden. Hänen mukaansa sen on oltava ensisijaisesti analyttistä.¹⁶ Eri asia on, että niin kriitikontyö kuin tutkiminenkin ovat luonteeltaan divergoivaa ajattelua, siis luovaa, mutta Sihvo halunnee itse asiassa kieltää arvostelulta lähinnä impressionistiselle kritiikille ominaisen uudelleenluomisen. Kritiikin kieleltä on kyllä voitava vaatia luovuutta ja notkeutta.

Myöskään kritiikin suora rinnastaminen tutkimukseen ei ole suotavaa, koska suomen kielessä on olemassa tieteelle ja tutkimukselle oma

⁹ Yrjö Varpio, Kirjallisuuskritiikki. Tampereen yliopiston kotimaisen kirjallisuuden monistesarja n:o 6. Tampere 1977, 8.

¹⁰ Pekka Tarkka, Rintalan saarna ja seurakunta. Keuruu 1966, 101.

¹¹ Katarina Eskola, Ei kirjaa ilman lukijaa. Helsinki 1972, 30.

¹² Yrjö Sepänmaa, Kirjallisuuskritiikin perusteista. Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 27. Forssa 1973, 158.

¹³ Arto Kytöhonka, Kirjallisuuskritiikin pätevyys. Näkökanta T. S. Eliotin metakritiikkiin. Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 24. Forssa 1969, 37.

¹⁴ Rafael Koskimies, Arvostelijan kateismuksesta. Suomen kirjallisuuden vuosikirja 1947. Toim. Aaro Hellaakoski ja Y. A. Jäntti. Porvoo 1947, 336.

¹⁵ Varpio 1977, 9.

¹⁶ Hannes Sihvo, Taiteelliset kriitikot ja kuluttajavalistus. Suomalainen Suomi 8/1968, 482.

termistönsä. Kritiikkiä voidaan tosin pitää osana kirjallisuudentutkimusta,¹⁷ sen funktionaalisena haarana niin, että tutkimuksen on välitettävä analysointimuotoja kritiikille.¹⁸ Se antaa pohjaa kirjallisuudentutkimukselle vakiinnuttaessaan kirjailijan asemaa, sillä kirjallisuudentutkijat käsittelevät yleensä aiheita ja kirjailijoita, joiden asema on jo vakiintunut.¹⁹

Jos kirjallisuuskritiikiksi rajataan Varpion ja Tarkan määritelmien mukaiset arvostelut, määrää niiden luonteen hyvin pitkälle julkaisufoorumi. Sähköisillä viestimillä on oma erikoisluonteensa, enkä käsittele tässä lainkaan niissä esiintyvää kritiikkiä. Sanomalehdille kirjat ovat uutisia²⁰ ja niiden arvostelut ovat päivänkritiikkejä, ts. pian teoksen julkaisemisen jälkeen ilmestyviä. Luonnollisesti lehden ilmestymispaikkakunta, koko, puoluesuunta ja varallisuus vaikuttavat siinä ilmestyviin arvosteluihin.²¹ Usein niiden pituutta on rajoitettu lehden taholta.²²

Aikakauslehdelle on ominaista, että se on keskittynyt johonkin erikoisalaan, ilmestyy suhteellisen harvoin ja sen koko on kirjaa muistuttava.²³ Niissä ilmestyville arvosteluille jää enemmän aikaa, ja siten kritiikit saattavat olla syvällisempiä, enemmän taustatietoja ja vertailua sisältäviä. Lisäksi kritiikin kohteena olevat kirjat ovat laadullisesti valikoituneempia.

Aikakauskirjat ovat kokonaan oma ryhmänsä, sillä niissä teoksen julkaisemisen ja arvostelemisen välinen aika on yleensä pitkä, pahimmissa tapauksessa muutaman vuoden mittainen, ja useimmiten on kyse jonkin erikoisalueen kirjallisuudesta, joten arvostelijana on alueeseen tarkoin perehtynyt henkilö. Samaa teosta voidaan kyllä tarkastel-

¹⁷ Marja-Leena Vainionpää, *Esseitä II*. Tampereen yliopiston yleisen kirjallisuustieteen monistesarja n:o 8. Tampere 1977, 7.

¹⁸ Sihvo 1968, 484.

¹⁹ Yrjö Varpio, *Kirjallisuuden kritiikki tutkimuksen valossa*. Kritiikkopäivät 5.—6. 6. 1980 Joensuussa. Joensuu 1980, 54. Tähän voisi kuitenkin huomauttaa, ettei näin tarvitse aina olla.

²⁰ Robert S. Albert, *The Role of the Critic in Mass Communications I: A Theoretical Analysis*. *The Journal of Social Psychology* 1958: Vol. 48, 268.

²¹ Ks. mm. Eskola 1972, 52.

²² Helsingin Sanomissa oli 20-luvun lopussa ja 30-luvulla lehden pääarvostelijan Lauri Viljasen kotimaisten romaanien arvostelujen keskimääräinen pituus n. 410 palstamillimetriä. Paavo Rintalan *Sissiluutnantin* (1963) saamien arvostelujen keskipituus oli n. 360 pmm (laskettu Tarkan Rintalan saarna ja seurakunta -teoksen sivulla 105 olevasta taulukosta). Vastaavasti oli kahden levikkialueensa ykköslehden (Helsingin Sanomat ja Turun Sanomat) syys—joulukuussa 1980 julkaisemien kotimaisten romaanien arvostelujen pituus n. 460 pmm.

²³ Päiviö Tommila, *Lehtihistoriallisen tutkimuksen kysymyksenasettelu*. *Lehtihistoria ja sen tutkimus*. Toim. Päiviö Tommila ja Kaija Keränen. Turun Yliopiston Suomen historian laitos. Julkaisuja 1. Turku 1974, 9.

la kaikilla kolmella foorumilla, mutta kriitikon asema on niissä erilainen: sanomalehdessä on usein kyse avustajasta, aikakauslehdissä on enemmän ammattikriitikoiden arvosteluja ja aikakauskirjoihin kirjoittavat ovat alansa tutkijoita ja erityistuntijoita. Myös se, että kaikilla kolmella on oma tietty lukijakuntansa, vaikuttaa kritiikin luonteeseen.

Jos kritiikin määritelmää väljennetään siten, että vähimmäisvaatimuksena on teoksen nimi,²⁴ niin mihin sijoittuvat sanoma- ja aikakauslehdissä esiintyvät, tavallista arvostelua pitemmät kirjoitukset, jotka sanomalehdissä ovat ns. alakertoja? Varpio laskee ne esseetyyppiseksi kritiikin lajiksi,²⁵ ja samoilla linjoilla on Harry Shaw. Hän jaottelee arvostelut kolmeen tyyppiin: reportoiiviin, joissa kirja on esitetty uutiskohtena, reportoiiviin ja kriittisiin kommentteihin, jotka selittävät, tulkitsevat ja arvottavat teosta kohteen ja tyylin mukaan, sekä 'ponnahduslauta-arvosteluihin' (*springboard review*), joissa kirjoittaja käyttää arvosteltavaa teosta lähtökohtana kriittiselle esseele, joka laajenee kohdekirjan ulkopuolelle.²⁶

Täten siis liikutaan jo arvostelun ja esseen välimaastossa, varsinkin kun monet esseistit kokoavat arvostelujaan, alakertakirjoituksiaan ja aikakauslehtiartikkeleitaan vain hieman muunnellen esseekokoelmiksi. Esimerkiksi Lauri Viljasen *Merkkivaloja. Kirjailijoita tällä ja tuolla puolen maailmansodan* (1929) koostuu tällaisesta aineistosta. Mutta Bruno Berger ei laske tällaisia kirjoituksia esseen alueeseen kuuluviksi, vaan esittää sanomalehtien arvostelua laajemmille kirjoituksille nimityksen *feuilleton*, koska ne esiintyvät yleensä omassa osassaan lehteä.²⁷ Tällainen ajanviete- ja kulttuuriosasto on luonteenomainen keskieuropalaiselle lehdistölle, mutta ei ole niinkään yleinen meidän oloisamme.

Meillä tällaiset alakertakirjoitukset lienee syytä laskea esseen alueeseen kuuluviksi, mainitseehan Pekka Tarkkakin, että suomalaisessa käytännössä esseellä on tarkoitettu lähinnä keskimääräistä pitempää ja huolellisempaa arvostelua.²⁸ Myöskään Suomessa julkaistut kritiikin antologiat eivät tee eroa esseetyyppisten kirjoitusten ja sanomalehtiartikkelien välille.²⁹

Toisaalta Varpio mainitsee, että kun arvostelija julkaisee kritiikkensä kirjana, niiden käyttöluonne tavallaan muuttuu: ne kertovat en-

²⁴ Varpio 1980, 49.

²⁵ Varpio 1980, 51.

²⁶ Harry Shaw, *Dictionary of Literary Terms*. New York 1972, 55.

²⁷ Bruno Berger, *Der Essay. Form und Gesichte*. Bern 1964, 31—32.

²⁸ Tarkka 1970, 227.

²⁹ Ks. esim. Kula 1950 ja Taisteleva kritiikki. Valikoima suomalaista sosialistista kirjallisuuskritiikkiä. Toim. Kalevi Kalemaa. Helsinki 1979.

nen kaikkea kirjoittajastaan, tekstin kielellis-tyyillisistä ominaisuuksista sekä muodostavat tietynlaisen historiallisen dokumentin.³⁰ Samanlaisiksi muuttuu myöhemmin kirjoiksi koottavien sanomalehtiartikkelien, polemiikkien ja pakinoiden luonne, kun ne menettävät ajan-kohtaisuutensa.³¹ Lähenevätkö ne silloin esseetä? Näin voisi ainakin olettaa, jos lajiluokituksen pohjana on funktionaalinen näkökulma.

3. Tieteen ja taiteen välimaastossa

Essee (ransk. *essai*) määritellään yleisemmin lyhyeksi, tavallisesti proosamuotoiseksi kirjoitukseksi, joka käsittelee yleistajuisesti jotakin erityisalaa.³² Hugh Walker lisää tähän, että esseellä on tietynlainen keskeneräisyyden luonne, koska siinä käsitellään vain yhtä teemaa tai vain osa-aluetta laajemmasta kokonaisuudesta.³³

Esseen katsotaan sijoittuvan jonnekin tieteen ja taiteen välimaastoon,³⁴ mutta Laitinen huomauttaa, ettei se saa horjua niiden välissä, vaan sen on oltava molempia yhtä aikaa.³⁵ Anhavan mielestä ei ole syytä mainita tiedettä esseen yhteydessä, vaan tieteellisuonteisia esityksiä kirjallisuudesta on kutsuttava tutkielmiksi.³⁶ Myös Berger haluaa erottaa esseen ja tutkielman.³⁷ Anhava haluaa lisäksi kieltää esseeltä taideteoksen arvon: ”Kirjallisuusessee ei ole ensi sijassa taideteos, koska sen lopullista kestävyyttä ei määrää taiteellinen, vaan asiallinen arvo: se on parhaimmillaan kirjallista taideteollisuutta.”³⁸

Kuitenkin on turha Anhavan tapaan voimakkaasti teiltä sekä esseen tieteellinen että sen taiteellinen luonne. Se ei voi koskaan perustua puhtaasti fiktion vaan lähtee liikkeelle, jos ei aina tieteellisistä perus-

³⁰ Yrjö Varpio, *Käyttökirjallisuus. Kaunokirjallisuuden rajankäyntiä ja rajatapaus-*ten estetiikkaa. Tampereen yliopiston kotimaisen kirjallisuuden monistesarja n:o 21. Tampere 1981, 54.

³¹ Tällaisia ovat mm. Katri Vala, *Suorasanaista 30-luvulta ja -luvusta*. Kuopio 1981 ja Raoul Palmgren, *Tekstejä Vapaan Sanan vuosikymmeneltä*. Hämeenlinna 1981.

³² Ks. esim. *Nykysuomen sanakirja*; Karl Beckson and Arthur Ganz (ed.), *A Readers Guide to Literary Terms*. Letchworth Hertfordshire 1961, 62; Elovson 1971, 36; Shaw 1972, 143.

³³ Hugh Walker, *The English Essays and Essayists*. 4. printing. Letchworth Hertfordshire 1934, 1.

³⁴ Kai Laitinen, Anna-Maria Tallgren Kaila. Piirteitä kirjalliseen muotokuvaan. *Suomen kirjallisuuden vuosikirja* 1947. Toim. Aaro Hellaakoski ja Y. A. Jäntti. Porvoo 1947, 145; Richard Exner, *The Essay*. *Encyclopedia of World Literature in the 20th century*. Second printing. New York 1969, 355.

³⁵ Laitinen 1947, 146.

³⁶ Tuomas Anhava, *Tietosanakirjan tekijän huolet*. *Näköala* 1/1950, 65—66.

³⁷ Berger 1964, 30—31.

³⁸ Anhava 1950, 67.

teista niin ainakin yksilön kokemusmaailmasta. Taiteellisessa suhteessa essee kulkee kaunokirjallisuuden rajamaastossa samoin kuin esim. matkakirjat, elämäkerrat ja kirjeet. Tyylillisten ansioittensa vuoksi tällaiset teokset voidaan eräiltä osin laskea kaunokirjallisuudeksi.³⁹

Varpio laskee tällaisten rajatapausten kuuluvan käyttökirjallisuuteen, jonka lajit ovat luokiteltavissa niitä hallitsevien funktioiden (tiedottava, arvottava, vetoamus-, omaelämäkerrallinen) mukaan. Täten jaoteltuna essee kuuluisi teksteihin, joita hallitsee arvottava funktio. Tällaisissa teksteissä keskeiseksi nousee kirjoittajansa yksilöllinen näkökulma.⁴⁰

Aikaisemmin mainittiin siitä, kuinka arvostelu ja essee kulkevat käsi kädessä. Tähän on olemassa jo historialliset syynsä: sanomalehdistön synnyn myötä arvostelu sai nykyiset journalistiset piirteensä, ajankohtaisuuden ja mielipiteenmuodostajan roolin, mutta muotonsa se sai aikaisemmin syntyneeltä esseeltä.⁴¹ Koskimiehen mukaan suuret kriitikot ovat aina tavoitelleet kirjallista väljyyttä; siten lehtiarvostelu lähes tyy esseen muotoa.⁴² Vilho Suomen mukaan essee edustaa päivän kirjallisessa keskustelussa hienostuneempaa ja vaikuttavampaa astetta kuin tavanomainen arvostelutoiminta.⁴³

Mikä sitten voi erottaa arvostelun ja esseen? Julkaisufoorumi niillä saattaa olla sama, joskin esseisti arvostelijaa useammin kokoa kirjoituksiaan yksien kansien väliin. Pituuskin on melko horjuva kriteeri. Laitinen esittää, että esseen on oltava kohtalaisen pituinen,⁴⁴ mutta mikä on kohtalainen pituus? Essee saattaa olla toisaalta muutaman sadan sanan, toisaalta kokonaisen kirjan mittainen.⁴⁵ Lyhyimmillään essee olisi siis normaaliarvosteluakin lyhyempi. Toisaalta voidaan kysyä, ovatko toista sataa sivua pitkät kirjat esseitä, jollaiseksi mm. Veijo Meren teosta *Aleksis Stenvallin elämä* (1973) on joskus mainittu. Myöskään tutkimuksen suhteen ei pituus, jos sen edellytetään merkitsevän syvällisyyttä, voi olla erottava tekijä.

Erääksi kriteeriksi voitaisiin mainita kohderyhmä, jolle kirjoitus on suunnattu. Lehtiarvostelujen lukijalta vaaditaan jo keskivertolehden lukijaa suurempaa mielenkiintoa kirjallisuuden ilmiötä kohtaan, mutta esseisti tarvitsee vielä suuremmassa määrin samankaltaisen joukon

³⁹ Unto Kupiainen, *Lyhyt runousoppi*. Neljäs, täydennetty painos. Porvoo 1961, 86.

⁴⁰ Varpio 1981, 50–52.

⁴¹ T[eddy] B[runius], *Litteraturkritik*. Svenskt Litteraturllexikon. Andra utvidgade upplagan. Lund 1970, 339.

⁴² Koskimies 1947, 336.

⁴³ V[ilho] S[uomi], *Romaanin ja esseen vaiheilta*. *Ajan kirja* 3/1949, 5.

⁴⁴ K[ai] L[aitine]n, *Essee*. *Otavan suuri ensyklopedia*. Keuruu 1977, 1215.

⁴⁵ J. A. Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms*. Revised Edition. London 1977, 244.

tukijoikseen ja lukijoikseen.⁴⁶ Jos esseelle hyväksytään tietty tieteellisluonteisuus, vaaditaan varovaista ja kypsyyntä lukijaa, joka pystyy erottamaan näkymättömän linjan tosiasioihin perustuvan informaation ja intuitiivisen mietiskelyn välillä.⁴⁷

Erottavana tekijänä on myös esseen ja kritiikin erilainen tehtävä. Esseen on ilmaistava lukijalle kirjoittajan persoonallinen mielipide ja hänen pohdintojensa tulokset. Esseen lukijan on pystyttävä seuraamaan sen esittämää linjaa niin, ettei se pysähdy vain itse kirjoitukseen vaan jatkuu lukijan aivoissa. Esseen tarkoitus on herättää lukija pohtimaan samoja asioita. Siten essee on eräänlaista dialogia kirjoittajansa ja lukijansa välillä.⁴⁸ Arvostelu sen sijaan keskittyy tiukemmin kohteena olevaan teokseen eikä pysty yleensä antamaan tarpeeksi aineistoa lukijansa jatkopohdinnoille; se on luonteeltaan tiedottava. Arvostelija toimii välittäjänä, 'porttivahtina' kirjailijan ja yleisön välillä.⁴⁹ Tähän erotteluun liittyy myös ajallinen dimensio: esseen käyttöluonne ei muutu ajan kuluessa kuten arvostelun.

Ratkaisevin ero on kuitenkin tyyliässä. Arvostelun on oltava informatiivisuudessaan tiivis, mutta essee voi olla assosiatiivinen, niin että yksilön fantasialle jää suurempi liikkuma-ala. Sen tyyliä on parhaimmillaan ominaista jonkinlainen keveys, helppous.⁵⁰ Tuo helppous saattaa näennäisesti olla pinnallista, mutta kielen rikkaus, tyylin ja ajattelun täsmällisyys takaavat tekstile pysyvän arvon.⁵¹ Essee lainaa tyyliään myös muille lajeille kuten romaanille⁵² ja pakinalle.⁵³ Essee saattaa itsekin tyyliiltään lähestyä muita lajeja,⁵⁴ ja siten sitä saatetaan pitää sekamuodosteena, epäitsenäisenä lajina.⁵⁵ Esseetä voidaan taiteellisessa mielessä pitää 'avoimena', mutta taidemuotona se on 'suljettu'.⁵⁶

Tyylillisten ominaisuuksiensa lainautuvuuden vuoksi on esseen käsite levinnyt myös arkikieleen merkitsemään hyvin muotoiltua, asiaa monipuolisesti valaisevaa ja persoonallisia äänenpainoja sisältävää tenttivastausta. Tavallaan tällainen käyttö sotii yhtä esseen perusluonteista ominaisuutta vastaan: sen pakottomuutta.

⁴⁶ Tarkka 1970, 230.

⁴⁷ Exner 1969, 355.

⁴⁸ Esseen dialogis-dialektisesta luonteesta mainitsee myös Rohner. Ks. Ludwig Rohner, *Der Deutsche Essay*. Neuwied und Berlin 1966, 465.

⁴⁹ Albert 1958, 272.

⁵⁰ Exner 1969, 356.

⁵¹ Laitinen 1977, 1215.

⁵² Ks. Adolf Frisé, *Roman und Essay. Definitionen. Essays zur Literatur*. Herausgegeben von Adolf Frisé. Frankfurt am Main 1963.

⁵³ Varpio 1981, 52–53.

⁵⁴ Robert Scholes and Carl H. Klaus, *Elements of The Essay*. New York 1969, 4.

⁵⁵ Theodor W. Adorno, *Noten zur Literatur I*. Frankfurt am Main 1958, 9.

⁵⁶ Rohner 1966, 673.

Essee on voimakkaammin sidoksissa kirjoittajaansa kuin arvostelu tai tutkimus. Arvostelulla on oma uutisarvonsa, kun taas tutkimus nojaa tiedeinstituution periaatteisiin. Esseessä sen sijaan korostuu kirjoittajan subjektiivinen tyyli; sen mukana essee joko nousee tai kaatuu. Esseen viehätys ja ero kirjallisuudentutkimukseen verrattuna onkin juuri tuossa mahdollisuudessa avoimesti persoonallisiin äänenpainoihin.⁵⁷ Tieteellinen tutkimus on sidoksissa omiin kaavoihinsa, ja tietoisuus ”halusta kietoa tiede tiukkaan pyyhkeeseen” saa joskus tutkijan nimeämään kirjoituksensa esseiksi.⁵⁸

Anhava mainitsi 50-luvulla, ehkä tahallisen hyökkäävästi, ettei suomalaista esseetä ole olemassakaan.⁵⁹ On totta, että esseeperinteemme on lyhyt ja sitä paitsi voimakkaasti kirjallisuuspainotteinen, mutta Suomessa ilmestyy yhä enemmän esseistiikkaa, jonka kirjoittajat edustavat hyvin erilaisia alueita (esim. Pekka Suhonen, Anto Leikola, Kari Lagerpetz ja Matti Klinge). Siksi olisi aika ryhtyä tutkimaan suomalaisen esseen olemusta ja tyyliä. Materiaalia kyllä on.

4. Viestintäsemioottinen näkökulma

René Wellekin ja Austin Warrenin — samoin kuin monien muiden anglosaksisten kirjallisuudentutkijain — mielestä kirjallisuudentutkimus ”joskaan se ei ehkä ole tiedettä, on kuitenkin muuan tiedon tai oppineisuuden haara”.⁶⁰ Tässä on luonnollisesti kysymys käsitteiden *arts* (humanistiset tieteet) ja *science* (luonnontieteet) välisestä erosta siten, että vain jälkimmäiset voivat eksaktiudessaan käyttää tiedenimitystä.

Graham Hough täydentää määrittelyä esittelemällä kirjallisuudentutkimuksen suuria yleiskysymyksiä ja kriittistä toimintaa. Hänen mukaansa kritiikki on luontaista luku- ja kirjoitustaitoisen ihmisen toimintaa, mutta vasta kun herää tarve kysyä, esitellä, järjestää ja verrata, on kyseessä kirjallisuudentutkimus. Loppupäätelmänään hän esittää, että vaikka kritiikki (so. kirjallisuudentutkimus) on tavallisen lukemisen jatkoa, siitä lopulta tulee taidetta, jossa on hiven tiedettä.⁶¹ Tällaiset lausumat tuntuvat hieman arveluttavilta kirjallisuudentutkimuksen funktion kannalta: onko siis taide tiedettä vai tiede taidetta?

Euroopan mantereella tiede on kyllä otettu opinalan nimeen (kirjal-

⁵⁷ Liisi Huhtala, Kirjailijatar ja hänen miehensä. Turun Sanomat 25. 4. 1982.

⁵⁸ Vainionpää 1977, 2.

⁵⁹ Anhava 1950, 64.

⁶⁰ René Wellek — Austin Warren, Kirjallisuus ja sen teoria. Helsinki 1969, 9.

⁶¹ Graham Hough, Kirjallisuus ja tutkimus. Helsinki 1971, 5.

lisuustiede, litteraturvetenskap, Literaturwissenschaft jne.), mutta yleisesti hyväksyttyä sisältöä sillä ei ole. Määrittelemistä vaikeuttaa se, ettei voida päästä yhteisymmärrykseen kirjallisuustieteen tieteellisistä kriteereistä, ei sen kohteesta, käsitteiden määrittelystä, menetelmistä eikä tiedonintressistä.⁶²

Kuitenkin voidaan sanoa, että Pohjoismaissa ja Saksassa käytetään kirjallisuustiedettä synonyymina kirjallisuudentutkimukselle, joka ottaa huomioon historiallisen näkemyksen mutta painottaa muita näkökohtia kuten kielellis-tyylillisiä, esteettisiä, psykologisia, filosofisia jne.⁶³

Tällaiset yleisluonteiset määritelmät eivät auta meitä erottamaan otsikossa esitettyjä käsitteitä toisistaan. Paljon eivät auta myöskään sellaiset, sinänsä ylimalkaiset eronteot, että kirjallisuudentutkimus pyrkii sanomaan mielestään jotakin lopullista,⁶⁴ kun taas kritiikki on päivänkohtaista, subjektiivista, riippuvaisempaa muodeista ja yksilön poliittisista mielipiteistä.⁶⁵

Jokaiseen tässä esitettyyn käsitykseen voidaan esittää vastaargumentti. Niinpä tiede ei koskaan voi sanoa viimeistä sanaa, sillä silloin poistuisi yksi siihen olennaisesti kuuluva piirre: yleinen keskustelu tutkimustuloksista ja niiden uudelleenarviointi. Jokainen tutkija on yksilö subjektiivisine maailmankatsomuksineen, ja siten näkökulmien valinta on yksilöllinen. Tutkijan on esim. runouden tulkinnan ollessa kyseessä myönnettävä oteensa subjektiivisuus, jotta hän voisi kontrolloida tulkintansa pätevyyttä.⁶⁶ Myös tiede paradigmanvaihteluineen on riippuvainen tieteellisessä maailmassa vallitsevista 'muodeista', vaikka instituution jähmeyden vuoksi tällaiset vaihdokset eivät olekaan nopeita.

Tässä esityksessä ei ole mahdollista ruveta rakentamaan erilaisia

⁶² Volker Sinemus, Einleitung. Grundzüge der Literatur- und Sprachwissenschaft. Band I: Literaturwissenschaft. Herausgegeben von Ludwig Arnold und Volker Sinemus. München 1973, 8.

⁶³ H[arold] E[lovson], Litteraturvetenskap. Svenskt Litteraturlexikon. Andra utvidgade upplagan, Lund 1970, 342. Suomalaiset kirjallisuudentutkimuksen esittelyt pyrkivät rajaukseen usein kohteen perusteella. Ks. mm. Yrjö Varpio, Kirjallisuudentutkimus. Taiteentutkimuksen perusteet. Toim. Yrjö Varpio. Tampereen yliopiston kotimaisen kirjallisuuden monistesarja n:o 19. Tampere 1981 ja H[anne]s S[ihv]o, Kirjallisuudentutkimus. Otavan suuri ensyklopedia. Keuruu 1978. Kuitenkin tähän voidaan todeta, ettei eri tieteitä voida määritellä tutkimuskohteiden perusteella, vaan sen näkökulman mukaan, josta ne tarkastelevat kohdettaan. Ks. Markku Graae, Estetiikka ja humanistiset tieteet. Taide kovassa maailmassa. Toim. Aarne Kinnunen. Porvoo 1974, 164.

⁶⁴ Haavi [Unto Kupiainen], Suomalaisen kritiikin uimarakko. Ajan kirja 3/1949, 33.

⁶⁵ Ks. Rafael Koskimies, Historian tuomioita. Näkökohtia arvostelusta kirjallisuudentutkimuksen alustana. Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 8. Helsinki 1945, 190—195.

⁶⁶ Maria-Liisa Kunnas, Muodon vallankumous. Modernismin tulo suomenkieliseen lyriikkaan 1945—1959. Pieksämäki 1981, 15.

käsityksiä punnitsemalla kirjallisuustieteen määritelmää, mutta voidaan kyllä viitata yleiseen tieteen määritelmään, joka pätee kirjallisuudentutkimukseenkin. Sen mukaan tiede merkitsee luontoa, ihmistä ja yhteiskuntaa koskevien järjestelmien kokonaisuutta (tieteelliset tutkimustulokset) sekä tällaisten tietojen tarkoituksellista hankkimista (tieteellinen tutkimustoiminta). Tästä syystä tiedettä voidaan tarkastella kolmesta näkökulmasta: jatkuvasti kehittyvänä ja kasvavana tietojärjestelmänä, uusien tietojen löytämiseksi ja perustelemiseksi käytettävänä metodina sekä tutkijoiden ja tieteellisten laitosten muodostamana yhteiskunnallisena tiedeinstituutiona.⁶⁷

Tällainen määritelmä auttaa meitä jo enemmän erottelutyössä. On totta, että moni kriitikko ja esseisti on varsinaiselta ammatiltaan tutkija ja että akateemisen toiminnan oheistuotteena on syntynyt suuri joukko kirjallisuusseistiiikkaa,⁶⁸ mutta silloin kirjoittajan pääasiallisena tavoitteena ei yleensä ole ollut tietojen tarkoituksellinen hankinta tietojärjestelmien laatimiseksi, vaan hän on halunnut tuoda esille oman persoonallisen mielipiteensä ja tuomionsa. Luonnollisesti kirjoittajalla on ollut oma menetelmänsä aineiston järjestämiseksi, mutta hän ei ole samanaikaisesti koko ajan testannut metodinsa pätevyyttä.

Selväpiirteis in jako voidaan tehdä yhteiskunnallisten instituutioiden mukaan: joukkoviestintäinstituutio → arvostelu, taideinstituutio → esse ja tiedeinstituutio → kirjallisuudentutkimus. Siten arvostelua tarkasteltaessa on otettava huomioon joukkoviestinnän luonne, eikä sille voida antaa samanlaista autonomista asemaa kuin taideteokselle, vaan se on sidoksissa yhteiskunnalliseen taustaansa. Kirjaan koottuna ja käyttöluonteeseen muuttuessa arvostelu siirtyy osaksi taideinstituutiota. Esse puolestaan ei taideteoksena ole tutkimusta, ei edes tutkielmaessee, vaan sitä on tarkasteltava taiteen lakien alaisena ilmiönä. Tutkimus omalta osaltaan voi — ja sen tulee — pitää molempia edellisiä kohteenaan. Tällaisen eron tekeminen ei kiellä sitä, että kaikki kolme ovat jatkuvassa vuorovaikutussuhteessa.

Palataksemme alkuun jää yhä kysymys: miksi tehdä näinkään jyrkkää eroa eri käsitteiden välille? Vastaus on yksinkertainen: jotta voitaisiin löytää edes jonkinlaiset lajittelukriteerit sille valtavalle materiaalille, johon arvostelua ja esseitä tutkiva yleensä törmää. On selvää, ettei esittämäni yhteisön institutionaaliseen rakenteeseen ja sitä kautta osaksi kielenkäyttökäytävään pohjautuva eronteko ole lopullinen eikä varsinkaan riittävän hienojakoinen. Se on kumminkin yritys katsoa esille otettua tutkimusongelmaa funktionaalista ja viestintäsemioottisesta näkökulmasta.

⁶⁷ I[[lkk] N[[iiluo], Tiede. Otavan suuri ensyklopedia. Keuruu 1981, 7141.

⁶⁸ Tarkka 1970, 251.

PÄIVI LAPPALAINEN: *Kritik — Essay — Literaturforschung. Abgrenzung der Termini*

Im angelsächsischen Sprachraum besteht zwischen den Begriffen *Kritik — Essay — Literaturforschung* kein scharfer Unterschied. In Finnland aber ist eine Abgrenzung dieser Begriffe sinnvoll, ja sogar angezeigt, denn jeder von ihnen hat seinen eigenen Aufgabenbereich und seine eigene Terminologie. Alle drei aber besitzen ein gemeinsames Objekt: das literarische Werk.

Literaturkritik heisst wertschätzendes Betrachten der Literatur in den Mass media mit besonderer Berücksichtigung von Aktualität, Informativität und Neuigkeitswert. Später in Buchform erscheinende Rezensionen verändern öfter ihren Charakter, indem sie sich der Essayistik nähern.

Der Essay wiederum ist eine populärwissenschaftliche Studie über ein beliebiges Wissensgebiet. Für den Essay typisch sind seine künstlerische Formung und Subjektivität. Belebt durch Stil und Ausdrucksweise seines Verfassers tritt er mit dem Leser in eine Art Dialog. Seine stilistischen Eigenschaften leiht der Essay mit Leichtigkeit anderen Literaturgattungen, z.B. dem Roman und der Novelle.

Die Literaturforschung kann in der Kritik begründet sein und ihre äussere Form dem Essay entleihen, betrachtet jedoch das literarische Werk nach wissenschaftlichen Prinzipien, indem sie durch systematische, gewissen Methoden unterstellte Materialbehandlung Entwicklung und Ausbau des Wissenssystems anstrebt. Sowohl Essay als Kritik sollen von der Literaturforschung Stoff und Analysemodelle beziehen können, und alle drei stehen deshalb in dauernder Wechselwirkung miteinander.